

*Boóc Ádám tudományos munkatárs,
Magyar Tudományos Akadémia
Jogtudományi Intézet*

*Sándor Pál László nyelvtanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Idegen Nyelvi Lektorátus*

Nótári Tamás: Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei¹

2010-ben, a szegedi Lectum Kiadó gondozásában jelent meg Marcus Tullius Cicero összes perbeszédének fordítása. A perbeszédeket magyarra Nótári Tamás, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Polgári és Római Jogi Tanszékének habilitált egyetemi docense, az MTA Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa fordította, illetőleg szintén ő látta el jegyzetekkel szöveget, valamint írt hozzá bevezető tanulmányt is. Nótári Tamás neve az utóbbi években már-már összefonódott Ciceróval, aki mindig is érdeklődésének középpontjában állt: fordítások, monográfiák, tanulmányok hosszú sorát jelentette meg a nagy szónokhoz kapcsolódóan.² Ennek a folyamatnak, ha nem is betetőzése, de mindenképpen fontos állomása a perbeszédeket összefoglaló kötet.

Az igen terjedelmes — megjelenésében is igényes —, 1276 oldalas műben az olvasó első alkalommal férhet hozzá a világtörténelem talán legnagyobb, legjelentősebb szónoka, Marcus Tullius Cicero összes perbeszédéhez magyar nyelven. A kötet elején, az előszót követően részletes tanulmány foglalkozik Cicero életével, munkásságával, a kései köztársaság büntetőbíráskodásával. Ezt egy szintén igen alapos, immáron az egyes beszédeket részleteiben bemutató bevezetés következik, amely a művet megismerni kívánó olvasót a cicerói beszédek jobb megértéséhez szükséges megfelelő kontextusba helyezi. Ezután olvasható a harminc

¹ Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Nótári Tamás. Szeged, Lectum Kiadó, 2010. 1276 oldal

² *Jog, vallás és retorika. Studia Mureniana.* Szeged, Lectum, 2006; *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena.* Passau, Schenk Verlag, 2008; *Tényálláskezelés és szónoki taktika Cicero védőbeszédeiben.* Szeged, Lectum, 2010; *Cicero, Négy védőbeszéd.* Szeged, Lectum, 2004; *Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: A hivatalra pályázók kézikönyve.* Szeged, Lectum, 2006; *Marcus Tullius Cicero, Válogatott védőbeszédek I-II.* Szeged, Lectum, 2009; *Marcus Tullius Cicero, Válogatott vádbeszédek.* Szeged, Lectum, 2010.

beszéd magyar nyelvű fordítása. A fordítások után a jegyzetek, a rövidítések jegyzéke, a névmutató, a felhasznált szövegkiadások, valamint egy válogatás a vonatkozó szakirodalomból zárja a kötetet.

Marcus Tullius Cicero, a római antikvitás — és jó eséllyel a világtörténelem — legnagyobb szónoka 106. január 3-án lovagrendi család sarjaként Arpinumban, C. Marius szülővárosában látta meg a napvilágot; szülővárosára jó fél évszázaddal később is nagy szeretettel gondolt, s a *De legibus*ban meghitt hangon emlékezett meg róla. Cicero pályafutását és személyiségét nagyban befolyásolta, hogy *homo novusként* önerőből volt kénytelen, illetve akart karriert csinálni. Noha a *homo novus* kifejezés nem nyert pontos meghatározást, azt kettős értelemben használták: szűkebb megjelölésként jelentette azokat, akiknek a felmenői között nem voltak *consulok*; tágabb értelemben jelölte azokat, akiknek az ősei, ha a legmagasabb rangot nem is érték el, de valamelyik *curulisi* hivatalt igen, illetve a szenátus tagjai lehettek.

Cicero apja Rómába küldte tanulni fiait, Marcust és a nála négy évvel fiatalabb Quintust. Marcus tanulmányait, amelyeket kora egyik legkiválóbb szónokánál, Crassusnál kezdhette meg, nagy szorgalommal és becsvágygal végezte, és mindig arra törekedett, hogy kitűnjék tehetségével, és mindenki mást felülmúljon. Cicero 90-ben öltette fel a *toga virilist*, a férfítógát, és nyert felvételt a *censusba*, a polgárok jegyzékébe. Crassus 91-ben bekövetkezett halála után mesterei között tartotta számon a két Scaevolát, az *augurt* és a *pontifexet*.

Cicero pályájának csúcspontja vitathatatlanul *consulatusának* évére, Kr. e. 63-ra esett, ekkor emelkedett az állam vezetői, a *principes civitatis* sorába, s a Catilina-összeesküvés leleplezése és elfojtása során megteremtve az áhított *concordia ordinumot* abban bízott, hogy e tetteivel mindörökké biztosította magának polgártársai háláját, valamint jövőbeli állandó és mérvadó befolyását a közéletre. Kiemelendő, hogy az 55-ben kezdődő időszakra datálhatók Cicero nagy elméleti és bölcséleti munkáinak születése. 55 és 51 között írta meg a középső életszakasz nagy trilógiáját, a *De oratorét*, a *De re publicát* és a *De legibust*. A *De oratoréban* definiált, az államügyeket irányítani hivatott *perfectus oratorral* szemben a sokoldalú műveltség, a görög és a latin kultúrában való jártasság feltétlen követelményét fogalmazza meg. A *De legibusban*, ahol egyebek mellett a természetjog és a pozitív jog közötti kapcsolatot is elemzi, törvényalkotóként lép fel, ami Rómában feltétlenül újnak, voltaképpen megbotránkoztatónak tűnt, hiszen ezzel mintegy maga kívánta megújítani és helyettesíteni az oly nagyra értékelt *leges duodecim tabularumot*, a törvényeket hozó nép helyébe lépve. Az

első könyv jogelméleti alapvetést tartalmaz, ami a kor Rómájában jóformán ismeretlen volt: célja a tételes jognak a természetjoggal való összhangba hozása, ugyanis a római jog csak így tarthatott igényt arra, hogy az egész világ közös joga legyen. A *De re publicá*ban megfogalmazott cicerói állambölcselet tengelyét a kevert alkotmány, a *mikté politeia* alkotja, ám nemcsak a *res publica* filozófiai elméletét dolgozza ki, azt konkrétan alkalmazza a kor viszonyaira is: ideális formája, az *optimus status civitatis* nem más, mint Róma, a *libera res publica*.

A *Perbeszéd*ek szempontjából is lényeges, hogy Cicero mint *homo novus* a maga számára korán a szónoki, pontosabban az *advocatusi* tevékenységet határozta meg élethivatásául, ami kitűnő felemelkedési lehetőséget biztosított neki, hiszen az általa a törvényszék előtt védett személyekkel kialakuló viszony saját *clientelát* teremtett számára, amivel származása folytán nem rendelkezett. A *perfectus orator* elé a teljes körű és átfogó műveltség követelményszintet állítja Cicero, s egyúttal felsorolja azon tudományterületeket, amelyekben jártasságra kell szert tennie. Első helyen a filozófia szerepel, annak ágazatai, nevezetesen az etika, a természetfilozófia és a logika közül természetesen az etika bír az *orator* számára kiemelkedő fontossággal. Ismernie kell a történelmet, amely mintegy *exemplumok* gyűjteményeként fungál az *orator* számára, s ezek kivételes fontosságát mind a görög retorika, mind pedig a *maiores* példáit oly szívesen idézgető és szem előtt tartó római gondolkodás felismerte. Szintén ismernie kell a *ius civilét* és a törvényeket, erre illik különös súlyt fektetnie, hiszen a legtöbb szónok — meglehetősen elítélendő módon — elhanyagolja e területet, de nem mondhat le a *iura publicá*ban való elmélyedésről sem, hiszen mindez az állam vezetéséhez és igazgatásához elengedhetetlenül szükséges, lévén hogy a szónok és a kormányzati tevékenység Cicero számára szétválaszthatatlanul egybefonódik.³

Cicero halálának körülményei kapcsán az alábbiak érdemelnek feltétlen említést. 43. december 7-ének reggelén, napra pontosan húsz esztendővel pályája csúcspontja, a Catilina-összeesküvés elfojtása során szerzett érdemeiért a *pater patriae* cím elnyerése után megérkeztek Marcus Antonius pribékjei Herennius *centurió*val és Popilius katonai tribunussal az élen. Cicerót rabszolgái menekülésre biztatták, és gyaloghintáját a kikötőhöz igyekeztek vinni, ám ekkor megjelentek a gyilkosok, de azonban Cicero minden ellenállást megtiltva embereinek megadóan fogadta a halált.

Cicero életrajzának áttekintését követően azonban térjünk rá immáron a kötetre, a beszédek fordítására! Nótári Tamás e témában íródott korábbi fordításai – amint a könyv

³ Ehhez lásd Nótári T.: *De oratoris perfecti institutione*. *Collega* 7. 2003/3. 47–54.

bevezetőjében is olvashatjuk –, elsősorban egyetemi hallgatók számára kerültek forgalomba, római jogi és jogi retorikai forrásgyűjtemények gyanánt. Jelen formájában viszont nemcsak egyetemistáknak ajánlható, hanem minden, az ókor iránt érdeklődő igényes olvasó haszonnal és érdeklődéssel forgathatja. Jóllehet Nótári Tamás nem aposztrofálja magát műfordítóként, nyelvi és szakmai felkészültségével kapcsolatban semmilyen kétely nem merülhet fel. Stílusa az előző munkáihoz képest érezhetően kiforrottabb, a nyelvi megformálásra egyre több gondot fordít. Összességében elmondható, hogy a munka gyors elkészülte nem ment a színvonal rovására. A stílusra vonatkozó általános kritikákra reflektálva a szerző maga vállalja fel a bevezetőben, hogy amit olvasunk, az műnyelv. Nem állt szándékában tehát a mai beszélt nyelvhez idomítani Cicero szövegeit: hiszen eredetileg a római hallgatóság számára is távol álltak a hétköznapi beszédmódtól. Hasonlóképp szándékoltan hagyja el a prózaritmust is: a magyarba egyáltalán nem kívánczik, a megírásra fordítandó időt és energiát aránytalanul megnövelné, és az olvasók közül vajmi kevesen értékelnék. És igaza is van: hogyan is lehetne az „*esse videatur*” és más jellegzetes szerkezeteket anélkül visszaadni, hogy az érthetőség és a magyarosság rovására ne menne?

A teljes kötet a maga közel 1300 oldalával jóval több, mint pusztán fordítás: egyúttal egy kézikönyvet is kap benne az olvasó. Az első ötven oldal Cicero életrajzát foglalja magába. Ez valójában nem más, mint egy kitűnően összefoglalt, tankönyvnek is beillő, de az átlagolvasónak is érdekes történeti háttér az „alulról jött”, tehetséges ember felemelkedéséről; illetve a köztársaság utolsó, viszontagságos időszakáról – egyszóval mindenről, ami a beszédek megértéséhez, és azok légkörébe való beilleszkedéshez szükséges. Az életrajzi adatokat a szerző jórészt Cicero saját műveiből hivatkozva állította össze. Ezt követően a második rész egy-egy bevezetőt tartalmaz külön-külön minden egyes beszédhez. A pusztán szövegek és a kapcsolódó jegyzetek mellett ezekre az elemzésekre ugyancsak szükség van a teljes megértéshez. Végezetül, a könyvet egy igen részletes névmutató, és több mint százhatvan oldalnyi jegyzet zárja.

A római prózairodalom felvirágzása, „aranykora” a köztársaság utolsó egy-másfél évszázadában a legnagyobb súlyú bel- és külpolitikai kérdésekben mindig a *senatus* és a népgyűlés heves vitái során született döntés. A felszólaló politikusok a maguk, illetve az általuk képviselt közösségek nézeteit, kívánságait annál sikeresebben tudták érvényesíteni, minél meggyőzőbben, minél tetszetősebben tudták előterjeszteni. E politikai jelenség hatással volt a politikai szónoklatokon kívül más irodalmi műfajok fejlődésére is, ugyanis az irodalmi életben is a politikai élet vezető személyiségei játszották a vezető szerepet. Vagyis az

irodalom fejlődése összefüggött a politikai élet szabadságával – miután a politikai szabadság a császárkorban megszűnt, az irodalmi élet is hanyatlásnak indult.

Cicero, aki politikai pályafutása során elérte a legmagasabb tisztséget, a *consuli* rangot, még hozzá a törvényileg lehetővé tett legfiatalabb életkorban, negyvenhárom éves korában, nemcsak politikai vitákban vett részt, hanem politikailag többé-kevésbé jelentős perekben ellátta a vád, ill. a védelem képviselőjét. E szerepvállalást egyfelől az ügyek politikai súlya indokolta, másfelől az a tény, hogy a törvényszék előtt sikerrel megvédett kliensei elkötelezett politikai híveivé váltak. A perek lefolyását jegyzőkönyvekben dokumentálták, vagyis a beszédek is összefoglaló jelleggel kerültek rögzítésre – sajnos e jegyzőkönyvek nem maradtak ránk. Cicero beszédei közzététele során nagyban támaszkodott felszabadított rabszolgája, Tiro feljegyzéseire, aki – a maitól meglehetősen eltérő – gyorsírással feljegyezte *patronusa* szavait. A beszédek a kiadás céljából természetesen némiképp átstilizáltak. A megszerkesztettség természetesen nem azt jelenti, hogy (mivel a per során Cicero többször ragadta meg a szót) a kiadott beszédben e részek elkülönítendőek, hanem csupán annyit, hogy az elhangzott és a leírt szöveg lényegi tartalmát és formáját tekintve többé-kevésbé azonos, ám bizonyos eltérésekkel kell számolnunk viszont ezek mértéke a perbeszédekben nem érdemi. A kiadást előkészítő szerkesztés során Cicero természetesen módosíthatott a szövegen, olykor azért, hogy a perben érintettek érzékenységét kímélje, azonban e módosítások nem vezettek a beszéd „meghamisításához”. A perbeszédek közzététele elsődlegesen nem politikai motivációból fakadt, illetve egy teljességgel átírt beszéddel a szónok saját szavahihetőségét is nagyban megingatta volna. A művek sokszorosítását üzletemberek – vagyis kiadók – végezték, Cicero munkáinak kiadását nagy részét barátja, Pomponius Atticus vállalta fel.

Ami maguknak a szövegeknek a jelentőségét illeti: természetesen az egyik első dolog, ami Cicerót is a közzétételére indította (túl a nyilvánvaló politikai szándékokon), hogy az utókor számára retorikai *exemplumok* lehessenek. Manapság, amikor az ékesszólás, a kiművelt, igényes beszéd egyre inkább kiveszőben van, kiváltképpen aktualitása van a régi nagy klasszikusok felelevenítésének és minél szélesebb körű bemutatásának. Saját tapasztalataimból is tudom, hogy akár egy jogtudományi egyetemen is elenyésző idő jut a retorikai szintű stúdiumokra. Pedig hát egy nyelvnek három szintje van: a legelső a *grammatika*, a középső a *szintaxis*, és a legfelső a *retorika*. Saját anyanyelvünk, sőt mi több, gondolkodásunk szempontjából is fontos, hogy a jövő generációi ne ragadjanak le a végletekig leegyszerűsített kommunikációs formáknál, mint pl. a különböző *internetes*

felületek. Ehhez azonban az is szükséges, hogy egyáltalán tudjanak a klasszikus művek létezéséről, jelentőségéről, illetve a lehető legszélesebb körben hozzájuk is férhessenek.

A mű ezért nem csupán a klasszika filológia és az ókortörténet, hanem a ma jogászai, törvényszéki védői részére is fontos mondanivalót tartalmazó olvasmány. Mindezek alapján, figyelemmel a mű fentebb bemutatott erényeire a hazai ókortudomány számára jelentős érték az, hogy Cicero perbeszédei teljes terjedelmükben — s méltó tolmácsolásban — olvashatóak magyar nyelven.